

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Ֆրանս-ռուսական դաշնակցութիւն.—Նրա դերը թէ՛ Հեռւոր և թէ՛ Մեր-
ձաւոր Արեւելքում.—Քիւրքիայի և Ֆրանսիայի մէջ ծագած տարածայնու-
թիւնները.—Մակ-Կինլիի մահը:

Տասը տարի առաջ Ֆրանսիայի և Ռուսաստանի մէջ կա-
պած դաշնակցութիւնը երեք անգամ ֆրանսիական ազգի բուռն
համակրական ցոյցերի առիթ կաւաւ. նախ՝ Կարնոյի նախագահու-
թեան ժամանակ, Տուլոնում, 1893 թուին, ապա՝ Փօրի օրօք
Շերբուրգում, Շալօնում և Պաքիզում, 1896 թուին, և, վերջա-
պէս, այս աշնան սկզբում, Դիւնկերխէնում, Ռէյմսում, Կօմ-
պիէնում և Բետինիում: Դաշնակից ազգի բոլոր այդ համակրա-
կան ցոյցերի ժամանակ ռուսաց կայսրները իրանց ճառերում
ոչ մի ակնարկով չոյց չեն տուել որ հաւանութիւն են ապրիս
ֆրանսիայի շօվիւնիստների տենչին—վերադարձնել կորցրած
Էլզաս-Լոտարինգիան, և միշտ չեչտել են այդ դաշնակցութեան
խաղաղասիրական նպատակը: Այս անգամ էլ ռուսաց կայսե-
րական Զոյգը, նախ քան ներկայ գտնուելը ֆրանսիական նա-
ւատորմի և զօրքի մանեօվրներին, բարեհաճեց հանդիսատես
լինել գերմանական կայսրի այնքան փայփայած նաւատորմի
խաղերին: Այդ բաւականաչափ ընդգծում էր Ռուսաստանի խա-
ղաղասէր վերաբերմունքը դէպի իր դաշնակցի հակառակորդը:
Բայի այդ, Բետինիում ջարդ պատասխանելով Լուրէին, ի միջի
այլոց ասաց թէ ամենախաղաղասէր միտումներով ոգորուած
երկու մեծ պետութիւնների դաշնակցութիւնը թանկագին տարը
է հանդիսանում ամբողջ մարդկութեան խաղաղացման գոր-
ծում:

Այդպիսով, երկպետեան դաշնակցութիւնը դառնալով եւ-
րոպական հաւասարակշռութեան հզօր գործօն, ոչ միայն տոն
է տալիս զուտ եւրոպական միջազգային գործերին, այլ և իր
ձեռքում է պահում Հեռւոր և Մերձաւոր Արեւելքում ծագած
և ծագող բարդութիւնների լուծումը: Երկպետեան դաշնակցու-

Թեան ոյժը այդ հեռաւոր երկրներում աւելի ևս անցնէ Անգլիայի դժբախտ պատերազմի չնորհիւ. կարծես իմպերիալիստական զառայանքը Անգլիայի մօտալուտ ծանր հիւանդութեան մի նշան լինէր: Մեծ Բրիտանիան քանի գնում աւելի է խճճւում այն թակարդների մէջ, որ նրա անհեռատես վարիչները պատրաստել էին խեղճ բռնիների համար:

Անգլիան հիմա իրան չափազանց կաշկանդուած է զգում, ուստի խօսում է մեծ պետութիւնների կօնցէրտում թոյլ ձայնով ու զիջումներ է անում այնտեղ, ուր մի տարի առաջ կը լսուէր բրիտանական առիւծի անեղ մոնչիւնը: Այդպէս խղճուկ էր նա չինական հարցում և երեւի այդպէս կը լինի նաև Մերձաւոր Արևելքի ինդիւսներում, եթէ առիթ լինի մեծ պետութիւններին իրանց նուազահանդէսը Իլդիդ-Քեօշկի պատուհանների տակ սարքել... Եւ Թիւրքիան կարծես դիտմամբ գրգռում է մեծ կօնցերտանոսների երկարատև համբերութիւնը: Նա տեսնելով որ անպատիժ անցաւ հայկական կոտորածը, միևնոյն փամանակ խրոխտանալով Յունաստանի վրայ տարած իր յաղթութիւններով և գերմանական կայսրի հզօր բարեկամութեամբ — սկսել է աւելի համարձակ կերպով զանազան ոտնձգութիւններ փորձել եւրոպական խնամակալութեան դէմ: Այդպէս էր պօստի և օտար վարժուիչների հարցը, այդպէս են, հակառակ Բերլինի համաժողովի պահանջներին, Հին-Սերբիայի, Մակեդոնիայի և Հայաստանի մէջ օրէցօր կրկնուող թիւրքական խռովութիւնները: Եւ «խաղաղասէր» Եւրոպան մատերի արանքով է նայում թիւրքահպատակ քրիստոնեաների բազմաշարժար գլխներին թափուող այդ պատուհանների վրայ, համարելով այդ բոլորը Թիւրքիայի սեփական՝ «ներքին գործ», որ նա, բռունցքի էթիկայով, իրաւունք ունի ըստ իր բարեհայեցողութեան կարգադրել: Սակայն բաւական է որ Թիւրքիայի այս կամ այն քայլը մի քիչ դիպչի այս կամ այն մեծ պետութեան հպատակի շահերին՝ մի ակնթարթում կորչում է բարեհոգի վերաբերմունքը և «խաղաղութիւն ամենեցունը» փոխւում է պատերազմի աստուած Մարսի դռուղ սպանալիքներին:

Գաղափարը, սկզբունքը, ալտրսուլիստական սէրը անզօր են չարժեղ եւրոպական դիպլոմատների սրտի լարերը, մինչդեռ ոսկու շառաչիւնը իսկոյն զարթեցնում է նրանց հոգու թմրած ամբողջ կորովը: Թող բարոյախօս իդէալիստները կշտամբեն այդ շահասիրութիւնը. մերկանալի ոգին տիրապետում է մեր դարում, իսկ դիպլոմատիան՝ տիրապետող հոսանքների ներկայացուցիչ է: Շահը՝ նախ և առաջ: Ուստի առաջ Հանժոտոյի Ֆրանսիան էր ապշեցնող անտարբերութեամբ նայում թէ ինչ-

պէս զինուած թիւրքերը Պօլսի փողոցներում, եւրոպական զրահակիրներին դիմաց, հազարներով մորթում էին անզէն հայ կանանց, ծերերին և երեխաներին, Բօսֆօրի ալիքներում էին խեղդում քրախք աշխատանքով հեռու «վաթմանում» ամբողջ գերդաստաններ պահող հայ համալիներին, իսկ այժմ Դեղկասսէի Ֆրանսիան է անվրդով դիտում Հին-Սերբիայում, Մակեդոնիայում և Մուչում կազմակերպուած կոտորածները։ Հանրապետական Ֆրանսիան ոչ Հանօտօյի ժամանակ և ոչ այժմ մատ մատի չը խփեց, մի ձիւ չարձակեց կանգնեցնելու համար վայրագ դահիճի սուրը, իսկ երբ իր մի քանի զրամատէրերի և վաշխառուների հաշիւները պահանջեցին—նա իսկոյն թողեց իր հաճոյախօսութիւնները և սկսեց Թիւրքիայի հետ խօսել բոլորովին այլ տոնով։

Թիւրքիայի և Ֆրանսիայի մէջ վերջերումս ծագած տարաձայնութիւնների խնդիրը երևի յայտնի է ընթերցողին լրագիրներից։ Շատ բնորոշ է այդ ամբողջ գործը, ուստի աւելորդ չը համարուի այստեղ առաջ բերել նրա էական կողմերը։ Երկու Ֆրանսիացի կապիտալիստ ձեռնարկողներ, Միշլէ-փաշա և Գրանէ (Ֆրանսիական պօստի նախկին մինիստր), օգտուելով թրքական բարձր պաշտօնեաների թուլութիւնից, գուցէ և կաշառասիրութիւնից, կարողացան շատ ձեռնտու պայմանագրութիւն կապել թիւրքաց կառավարութեան հետ, որով Պօլսում ծովաքարափի և դօկեր (նաւարան) շինելու գործը իրանց կազմած ընկերութեան ձեռքն է ընկնում։ Երբ ձեռնարկութիւնը իրագործւում է և ճարպիկ Ֆրանսիացիք սկսում են շահագործել նրան ըստ պայմանագրի, միայն այն ժամանակ են զլխի ընկնում օսմանլիները, որ պայմանագրի բառացի գործադրութիւնը իրանց պետական գանձարանին մեծ վրնասներ է հասցնում։ Սկսուեց, ըստ թրքական սովորութեան, սակարկութիւն, ձգձգում, բայց Ֆրանսիացի կապիտալիստները հպատակ հայեր կամ ասորիներ չէին որ լռելեայն ամեն բան տանէին. նրանք բողոքեցին իրանց դեսպանին, պահանջելով որ թիւրքիան կամ բառացի ձշտութեամբ կատարի պայմանագրի բոլոր կէտերը կամ յետ գնի ընկերութիւնից նրա ամբողջ ձեռնարկութիւնը, որ նստել էր 20 միլ. ֆրանկ, իսկ գնահատւում էր ոչ աւել և ոչ պակաս քան կրկին չափով։ Սակայն թրքական գանձարանը վաղուց է գտնուում այն զրութեան մէջ, ինչ զրութեան մէջ են հիմա, «կրիզիսի» չնորհիւ, Բագուի երբեմն երջանիկ «խօղէիները» սնդուկները...

Սուլթանը ժամանակ է պահանջում խորհելու, բայց բնականաբար Կօնստանի կարճ պայմանաժամը ոչ կարող էր լքցնել

Թիւրքական զանձարանը, ոչ էլ մեղմացնել ֆրանսիացի կապիտալիստների չափազանց պահանջները: Այդ դեռ բաւական չէր. Կոնստանը կցում է «ծովաքարափի և դոկերի» ընկերութեան հաշուին նաև ֆրանսիացի մի քանի վաշխառուների հին հաշիւները իրանց բարդ տոկոսներով: Երևան են գալիս ինչ-որ Տիւրքինի և Լօրանդօ, որոնք մի ժամանակ ահագին տոկոսներով փող էին փոխ տուել Թիւրքիային: Որոշած ժամանակին բաւարարութիւն չը ստանալով, Կոնստանը խզում է իր յարաբերութիւնները Բարձր խոան հետ և մեկնում Պօլսից: Պարիզի Թիւրքաց դեսպանն էլ հրաման է ստանում իր կառավարութիւնից՝ չը վերադառնալ արձակուրդից (Շվէյցարիայում) իր պաշտօնավայրը: Ֆրանսիական կառավարութիւնը ամեն կերպ աշխատում է Թիւրքիային հասկացնել իր սարսափելի դժգոհութիւնը: Հանրապետական կառավարութիւնը առաջարկում է որ Պարիզից հեռանան և թրքական պօլիցիայի այն վաշտը, որ նրա հաւանութեամբ մի քանի տարի շարունակ ապրում էր Ֆրանսիայի մայրաքաղաքում, նպատակ ունենալով դադանի լրտեսել թիւրք յեղափոխականներին: Բեռլինի դօրահանդէսներին չէր հրաւիրուած թիւրքաց դեսպանը... մի խօսքով մի քանի կապիտալիստների և վաշխառութիւնների շահերի պաշտպանութիւնը պատճառ բռնելով Հին-Աշխնորհի ամենամեծ հանրապետութիւնը, Ֆրանսիան, բարւոք է համարում հիմա դէպի Թիւրքիան վարուել ոչ առաջուայ պէս բարեկամական ձևերով...

Այլ խնդիր էր յուզում ուկրիանոսի միւս ավում տարածուած Նոր-Աշխարհի այն մեծ հանրապետութեան մէջ, որ հարիւր տարի առաջ այնքան ոգևորեց Ֆրանսիայի մեծ յեղափոխութեան գործիչներին:

Մեր խօսքը Հիւս. Ամ. Միացեալ-Նահանգների մասին է: Եանկիները Բուֆալօյում բացուած համամերիկական ցուցահանդէսում տօնում էին աշխարհիս ամենամեծ դիմօկրատիկական հանրապետութեան, Մ.-Նահանգների քաղաքական, տնտեսական և սօցիալական վիթխարի առաջադիմութեան հարիւրամեակը: Բայց այդ առաջադիմութիւնը չի գոհացնում որոշ աշխարհայեցողութեան մարդկանց, որոնցից մէկը, մի անարխիստ, տօնական ուրախութիւնների ժամանակ մահացու հարուած հասցնելով հանրապետութեան յարգուած նախագահին, վշտի և սարսափի մէջ գցեց կեանքից գոհ եանկիներին:

Մակ-Կինլին տիպիկական եանկի էր. նա իր սեփական եռանդի, տոկունութեան և ընդունակութիւնների չնորհիւ ճանապարհ հարթեց և կեանքի կռում չքաւոր և անյայտ դրութիւնից հասաւ հանրապետութեան նախագահի նշանաւոր պաշտօ-

ներս Նա ծնունդ էր 1844 թուին։ Նրա ընտանիքը չօտլանդական ծագում ունէր, հայրը լեոնային արդիւնագործութեամբ էր պարագում և միջազգային առևտրի մէջ կողմնակից էր հովանաւորող սխտէմին։ Ուսուցչի, օֆիցէրի և փաստաբանի, դատախազի զբաղմունքները յաջորդում էին իրար, մինչև որ 1876 թուին ընտրուեց ներկայացուցիչների դաշնակցական պալատի մէջ, ուր նա բոլորի ուշադրութիւնը գրաւեց երկրի տնտեսական խնդիրների խոր հմտութեամբ։ Նա չէր փայլում ճարտասանական ձևերով, սակայն խօսում էր պարզ, տրամաբանօրէն, մեծ հմտութեամբ օգտուելով ֆակտերի այն ահագին պաշարով, որ տալիս էին նրան կեանքի և հարցի ուսումնասիրութիւնը։ Իր գաղափարները տարածելու համար նա պտտում էր երկրի մէջ, միտինգներ էր կազմում և ժողովրդի հետ խօսում իր պարզ և համոզիչ լեզուով։ 1896 թուի նախագահական ընտրութիւնների ժամանակ Մակ-Կինլին ստացաւ 7,123,234 ձայն, մինչդեռ նրա հակառակորդ Բրայանը 6,499,365 ձայն։ Մակ-Կինլին կողմնակից էր Միացեալ-Նահանգների իշխանութեան ընդարձակման և արդիւնագործութեան հովանաւորող սխտէմին։ Նրա իմպերիալիզմի հետևանք էր Սպանիայի հետ պատերազմը, որ միացրեց հանրապետութեան հողերին Կուբան և Ֆիլիպինեան կղզիները։ 1900 թուին ընտրութիւնները ցոյց տուին որ եանկիւնների մեծամասնութիւնը հաւանում է Մակ-Կինլիի ուղղութիւնը թէ արտաքին և թէ ներքին գործերում։ Նրա վերջին ճառը որ նա արտասանեց Բուֆալօյում, ցոյց է տալիս թէ դեռ որքան եռանդ կար նրա մէջ և ինչ մեծ ծրագիրներ ունէր նա իրագործելու։ Սակայն նրա յաջորդը փոխ-նախագահ Ռուզվելտը, կարող է համարուել իր նախորդի գործունէութեան իսկական շարունակող։ Իր հիմնական հայեացքներով Ռուզվելտը չի տարբերւում Մակ-Կինլիից։

Լ. Ս.